

УДК 378.016:808.5

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГУМАНІСТИЧНОЇ РИТОРИКИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ І СТУДЕНТІВ

З.Н.Кришталь

Анотація. Володіння основами риторики – важлива ознака загальної культури людини. Щодо риторики, ця проблема залишається малодослідженою, оскільки дисципліна лише починає здобувати належне місце в системі середньої і вищої школи.

Ключові слова: риторика (від гр. ораторське мистецтво) – наука красномовства, естетика (гр. чуттєво сприйманий) наука про прекрасне, поетика (майстерність творити).

Аннотация. Изучения основ риторики играет важную роль в культуре человека в данное время знание риторики остается малоизученным, так как этот предмет только начинает развиваться и занимает особое место в системе средней и высшей школы.

Ключевые слова: риторика, эстетика, поэтика.

Summary. This article deals with the possibilities of using the bases of rytorica. This problem has not discussed yet. The main task of rytorica is to teach the students and teachers the rules of communication and the bases of expressive speech.

Key-words: rytorica, expressive speech, poetica.

Постановка проблеми. Важливим завданням, яке сьогодні стоїть перед навчальними закладами, є формування молоді, здатної долати раціоналізм сучасної доби, віддавати перевагу духовному над матеріальним. Необхідно неухильно підносити роль освіти, науки, культури, мистецтва, засобів масової інформації з метою поглибленого розвитку національної школи красномовства, розширення і очищення духовно-інтелектуального простору особистості, передусім молоді. Нині, в умовах так званої «мовленнєвої агресії», вербального радикалізму, риторичної облуди, широкого мовного безкультур'я, заняття з риторики набувають першорядної ваги в системі гуманітарної освіти, а, отже, відповідно до цього перед педагогічною наукою і практикою постають завдання вдосконалення організації змісту і методів навчання риторики.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема збагачення духовного потенціалу гуманістичної риторики розглядалася в дослідженнях С.Русової, Б.Буяльського, М.Герман, В.Аннушкіна, Г.Сагач, Є.Чак, різні її аспекти розкриті в публікаціях С.Абрамовича, Л.Мацько, О.Мацько, С.Іванової, С.Мінеєвої, О.Юніної та інших.

Мета статті полягає у визначенні місця гуманістичної риторики в системі професійної підготовки молоді, що навчається, розробці методики опанування основ виразного читання й переказування, правил ораторського мистецтва, мовленнєвого етикету, особливостей виражальних засобів у публічному мовленні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розбудови молоді демократичної Української держави активізується інтерес до фундаментальних гуманітарних наук, спрямованих на формування творчої, гармонійної особистості, яка може ефективно володіти думкою, переконуючи словом, етичним риторичним вчинком.

Класична гуманітарна наука риторика – наука про ораторське мистецтво – з давніх часів успішно розробляла проблеми ефективного усного переконуючого мовлення в ситуації публічної комунікації.

Арістотель – великий теоретик низки наук, а серед них і риторики, так визначав її інтелектуальну силу і користь: «Риторика – мистецтво, відповідне до діалектики, тому що обидві вони торкаються таких предметів, знайомство з якими може певною мірою вважатися спільним надбанням усіх і кожного... Мета промови дорадчої – користь, користь – благо» [3, 15].

Античний мислитель Платон високо підносив класичну риторичну науку як синтез усіх мистецтв: «Красномовство належить до тих мистецтв, які усе здійснюють і усього досягають словом...Адже воно збрало й тримає у своїх руках, можна сказати, сили усіх мистецтв!» [8, 261-262].

Оратор в усі часи у різних народів був достойною людиною суспільства, користувався великою пошаною за мудрість думок, красу й дієвість «божественного слова»: «...Істинний оратор...своїм впливом і мудрістю не лише собі пошукує почет, а й багатьом громадянам та й усій державі загалом приносить щастя й добробут», – писав Цицерон. [8, С. 215].

Риторика має глибокі корені у світовій та національній культурі. В античні часи риторика була центральним предметом усякої освіти, виховувала громадянина-патріота, який майстерно володів зброєю усного переконуючого слова.

Риторика розвивалася на стику філософії та словесності, а також суміжних наук: логіки, етики, естетики, еристики, лінгвістики тощо.

Значну увагу вихованню ораторів, філософів-полемістів через розгалужену систему ораторських шкіл приділяли у Давньому Римі, де освіту отримувала аристократична молодь, яка готувала себе до керівних державних посад. Риторичні (риторські) школи виникли в останні століття республіканського періоду Риму (кінець II - I ст. до н. е.). Юнаки вступали до риторичних шкіл після закінчення граматичної школи, де вивчали латинську й грецьку мови. Викладали в цих школах найкращі наставники-ритори, відомі філософи, які читали курси філософії, риторики, правознавства, римської та грецької літератури тощо.

Римська цивілізація створила риторичні традиції, які базувались на ідеях Квінтіліана («мистецтво говорити добре»).

Українська національна риторика як художня ораторська проза активно розвивається у XVI – XVIII ст. – часи національного риторичного Ренесансу. Крім національних традицій народного золотослову, народної етики й естетики слова, значний вплив на розвиток української риторичної думки мали праці Арістотеля, Діонісія Галікарнаського, Горація, Цицерона, Квінтіліана, положення анонімного трактату «Риторика до Гереннія», «Про високе» та інші.

Систематичне викладання риторики як навчальної дисципліни простежується, починаючи з XVII ст., в духовних школах, де активно розвивається церковне красномовство у стилі українського «барокко» (із чисельними прикрашальними мовно-стилістичними елементами). Це ораторська спадщина Іоанікія Галятівського, Антонія Радивиловського, Єпіфанія Славинецького, Симеона Полоцького, Стефана Яворського, Гавриїла Бужинського, Феофілакта Лопатинського, Феофана Прокоповича та інших українських риторів, які мали численних учнів та послідовників. Культова ораторська проза мала на той час значне загальнонаціональне культурне та політичне значення у боротьбі українського народу за соціальне й національне визволення.

Українське культове красномовство розвивалося двома шляхами: перший був спрямований проти орієнтації на досвід західних проповідників (Кирило Транквіліон-Ставровецький, Леонтій Карпович), які брали за взірець твори Іоанна Златоуста; другий, «латинницький», схилився до творення проповідей із мистецькими якостями (візантійські, староруські, південнослов'янські, західноєвропейські, польські тексти), що представлені іменами українських риторів-просвітителів, послідовників Петра Могили, засновника Києво-Могилянської академії, яка була у свій час навчальним закладом у Європі і відома талантами своїх випускників у всьому цивілізованому світі.

Українська риторична школа Києво-Могилянської академії поклала початок розквіту національного світського та духовного красномовства у XVII-XVIII ст. Сучасні дослідники В.П.Маслюк, З.І.Хижняк та інші описали систему навчання студентів цієї славнозвісної академії, відзначивши високий рівень викладання риторики, однієї з найпопулярніших дисциплін, з якої у той час налічувалося близько двохсот авторських підручників, поміж них – знаменита праця Феофана Прокоповича «Про ораторське мистецтво».

Цікавий і корисний педагогічний досвід професорів Академії можна використовувати і в наші дні відродження національної риторичної спадщини. Відзначимо ґрунтовну полілінгвістичну підготовку студентів, які вивчали кілька живих і мертвих мов, вміли складати орації, оди, поезії, пісні, майстерно розігрували театралізовані свята, користувалися великою повагою киян та всюди, куди їх закидала у майбутньому доля, за високу освіченість, ерудицію, численні таланти, зокрема й професійну ораторську підготовку. У 1698 р. Петро I скаржився: «Священники у нас грамоть мало имеють... Ежели б их... в обучение послать в Киевъ въ школы...».

Отже, українська національна риторична школа увібрала в себе кращі здобутки риторичних шкіл Давньої Греції, Давнього Риму, традиції слов'янських шкіл періоду Київської Русі (Іларіон, Володимир Мономах, Кирило Туровський та ін.), а також досвід красномовства українського народу.

Оратора вважали в давні часи таким вчителем, наставником молоді, який вмів говорити просто й велично, дохідливо виражати справедливі й добрі думки в ім'я виправлення натури людини: «Через слово я приборкую вибухи гніву або заколисю виснажливу заздрість, ним заспокоюю смуток... ним уцнотливлюю пристрасть... Слово тому роблю співучасником всього життя, добрим порадином і вождем,» – писав візантійський ритор IV ст. Григорій Константинопольський [2. С.5].

У стародавніх літописах України, давньоруській літературі, народному золотослові, давніх слов'янських риториках анонімних та відомих авторів періоду Київської Русі, українського

риторичного Ренесансу XIV-XVII ст. сконцентровані етико-естетичні погляди на риторику як науку й мистецтво. Зокрема, у давній слов'янській риториці анонімного автора 1620 р. її визначено як «...велику й чесну, вільну мудрість, джерело красномовства, мудрість сладкомовного говоріння, солодощі чудового й стрункого казання, доброту не зменшуваного багатства, скарб неокраденої корисності, веломовність, яка не обтяжує слуху, від людей темне воронування відганяє, чесноту стверджує як світла слава й розумна сила...» [2, 22].

Гуманістична риторика має значний, потужний, інтелектуальний, моральний, естетичний потенціал – потенціал духовності, а тому ми образно називаємо таку риторику істини, добра, краси риторикую любові, а в християнській традиції це вищі цінності духу: віра, надія, любов.

Істинна гуманістична риторика в усіх своїх жанрових проявах має потужний духовний потенціал саме похвального красномовства, яке Арістотель виділяв поруч із дорадчим та судовим.

Саме призначення похвального красномовства – творити похвалу Богові, особі, предметам, речам тощо – свідчать про її унікальне місце серед пізніших жанрів красномовства: політичного, академічного, судового, військового, ділового, лекційно-пропагандистського, рекламного тощо.

Красномовство як частина культури є невичерпним джерелом етико-естетичної мудрості наших пращурів, що яскраво відбивають прислів'я та приказки українського народу як «малий жанр» красномовства. Вражає сила й глибина розуму, поетичної краси, високої моралі тих перлин народного золотослова, які відбивають його багатий духовний світ.

Їхня культурна й художня цінність їхня надзвичайно висока; вона є джерелом натхнення для нащадків завдяки ємкості смислу, картинній образності, неперевершеній різноманітності й багатству у варіаціях. В них кристалічно відклалася історія народу, побут, звичаї, світосприйняття й унікальний дар слова. Не даремно Б.Г.Грінченко підслухав свого часу й записав таку народну мудрість: «Красне слово – золотий ключ».

Народний золотослів став кодексом неписаних правил, законів моралі й поведінки, його крилата мудрість передає широку палітру радості й надії, любові й ненависті, правди і кривди, добра і зла, краси й потворності, підвищуючи мовну ерудицію сучасного оратора, зокрема педагога-вихователя, який діє словом з високою етичною місією формування креативної гармонійної особистості.

Ці золоті крупинки народного життя стали невичерпним джерелом для національної та вселюдської культури, розвитку рідної мови, духовного зростання людини.

Український народ, який відзначається такими рисами ментальності, як «кордоцентричність» (емоційно-почуттєвий характер), висока емоційність, чутливість та ліризм виявив ці риси в естетизмі українського народного життя і обрядовості, в артистичній вдачі, у чаруючій пісенності, у своєрідному гуморі, про що писали такі видатні дослідники, як І.Костомаров, І.Нечуй-Левицький, В.Липинський та інші [10, №2].

Народна мораль яскраво втілена у прислів'ях – настанових українців: *Більше діла – менше слів. Діла говорять голосніше, ніж слова. Кажі, не кажі, а своє слово держи. Не кидай слова на вітер.*

Народна мудрість, розсудливість виразно фіксуються у безлічі крилатих виразів щодо етичності ведення людської мови, бесіди. Різко негативно засуджується нещирість, неправдивість, народ звеличує чесне, правдиве слово високоморальної людини: *Слово до слова – зложиться мова. Красна мова наводить добрії слова. Хоч чоловік і вбогий, та слово в нього чисте. Добре тому жити, хто вміє говорити.*

Однією із найпоширеніших, найпопулярніших комунікативних якостей гарного, дієвого мовлення народ вважає змістову повноту, стислість, влучність слова: Коротко і ясно. Народ скаже, як зав'яже. Язик не помело, слова не полова. Гуманістичні ідеї освіти України яскраво втілилися у відомому афористичному вислові талановитий педагог П.Блонський, який закликав: «Вчителю, стань людиною». Повчальним для сучасних молодих ораторів залишається етичне кредо великого Нестора-літописця, який щиро сповідував християнську, мораль блискуче володів словом, але ніколи не дозволив собі «розгородитися».

Навпаки, нормою красного писемства того часу було самозречення, самоприниження, боротьба з гордощами (гординею). У талановитій українській поетесі наших днів Ліни Костенко ми знаходимо пророчі слова про роль духовного, етичного у нашому неспокоїному, тривожному житті:

Не треба правду говорить цвітасто.

Вона сьогодні проста і страшна.

Педагогічна риторика сучасності є інтегратором, синтезатором у процесі фахової підготовки вчителя-інтелектуала, вчителя-інтелігента, педагога-оратора й мудреця, який майстерно володіє секретами спілкування і співпраці засобами живого слова.

До актуальних проблем сучасної педагогічної риторики ми відносимо такі:

концепція гуманізації та гуманітаризації освіти України включає в себе поновлення статусу риторики як науки та навчальної дисципліни в середній та вищій школі із збереженням кращих філософсько-дидактичних традицій світового та національного риторичного досвіду;

нагальною потребою демократичного суспільства є формування мовної та риторичної культури особистості вчителя з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням;

назріла потреба формування національної школи риторики для успішної реалізації концепції народної освіти, формування риторичної особистості вчителя, спеціаліста – випускника вишу, який зможе ефективно реалізовувати свої демократичні права і свободи у всіх сферах переконуючої комунікації;

нова суспільно-мовленнєва практика, закон про українську мову як державну мову України вимагають цілеспрямованої державної політики – фінансової, видавничої, кадрової, спрямованої на відродження національної особистості вчителя, спеціаліста в системі «людина – людині»;

вивчити і осмислити світовий та національний досвід викладання риторики, зокрема у США, Японії, Франції, Німеччині, Нідерландах та інших країнах з метою інтеграції у цивілізований світ;

єдиним критерієм культури народу стає міра гуманності, ступінь орієнтації і формування творчої особистості, зокрема вчителя;

перспективним шляхом формування й підвищення риторичної культури суспільства є формування полемічної культури, виховання кадрів полемістів, спеціалістів з проблем еристики, культури демократичного діалогу, дискусії тощо – професійних кадрів політиків, вчителів, журналістів, юристів тощо;

формування високопрофесійного корпусу лекторських кадрів України по лінії товариства «Знання», «Просвіта» тощо, підвищення їх ораторської майстерності у відповідних центрах, інститутах підвищення лекторської майстерності;

у кінці ХХ ст. відродження риторичного потенціалу суспільства на якісно новому рівні корегується із античним світом, у якому мікрокосм людини включається у макрокосм Всесвіту.

Отже, ці проблеми належить вирішувати таким чином:

розробка програм, навчальних планів, методичних рекомендацій, монографій тощо до курсу риторики філософсько-дидактичного спрямування для середньої та вищої школи України;

формування національної школи красномовства через виховання риторичної культури особистості вчителя, лектора, що вважають живе слово головним інструментом професійної діяльності;

координація творчих зусиль провідних спеціалістів – педагогів, риторів, філософів, логіків та інших, які працюють у сфері переконуючої комунікації;

створення у вишах відповідних кафедр риторики, логіки, еристики, теорії й практики аргументації, педагогічної творчості, театральної педагогіки та інших з метою формування національної риторичної школи;

розвиток часткової риторики, спрямованої на дослідження проблем політичного, академічного, дипломатичного, військового, рекламного та іншого. красномовства, а також її перспективного напрямку – риторики ділової комунікації;

розробка науково-педагогічної системи навчання учнів, студентів ораторському мистецтву, риторичній та творення умов для підвищення кваліфікації;

залучення учнів, студентів до різноманітних форм риторичної діяльності у навчальній та позанавчальній творчості з метою формування позитивної мотивації до фахової діяльності;

поліпшення якості профвідбору абітурієнтів у педагогічні ВНЗ із врахуванням риторичних здібностей до переконуючої комунікації;

осмислення іміджу вчителя крізь призму риторики.

З найдавніших часів учитель шанувався як духовний батько, наставник у пошуку істини, добра й краси, взірць розсудливості в особистому й громадському житті. Олександр Македонський сказав крилаті слова любові й захоплення про батька Філіпа й учителя Арістотеля: «Філіп навчив мене жити, а Арістотель навчив жити достойно».

Учитель-інтелектуал, учитель-златоуст, учитель-адвокат дитини, молоді в усі часи в усіх народів високо шанувався, плекав живу думку й душу майбутніх «робітників» життя і істинних патріотів держави. Тому вчитель у громадській свідомості сприймався як «охоронець істини», «гарант безперервності життя», «посередник між Богом і людьми», який «всіх навчає всього», (Я.А.Коменський), який має золоті ключі від таємниць земного буття, бо готує зустріч учня з Богом (школи Піфагора, Сократа, Песталотці, Коменського та ін.).

Творчий вчитель – це діамант, який осяває душу усіма гранями свого педагогічного дару, який плекає дитину на засадах добра, формуючи інтелектуальну еліту суспільства. В цьому його великий патріотичний обов'язок перед державою, висока громадянська відповідальність перед суспільством як « гуманіста-демократа» (С.Шацький).

Педагогічна риторика, яка зросла на педагогіці, риторичній, етичній, у наш час стає інтегратором, синтезатором у процесі фахової підготовки вчителя школи ХХ ст. – вчителя – одухотвореного інтелігента, інтелектуала, педагога-златоуста, майстра, який володіє секретами переконуючої комунікації засобами живого слова, який має імідж, сутнісну якість не «отримувача зарплати», а борця за права дитини й творця духовності суспільства, який зберіг власну душу чистою, любляче серце невтомленим, уста всеможливими, розум осяяний благодаттю істини, золоте слово добра й правди окрилені через власну життєтворчість, індивідуальність.

Надходить той переломний момент, коли Вчитель-златоуст, Вчитель від Бога має стати найціннішою особою демократичної держави як її духотворець, інтелектуальний скарб, незамінний творець державності через утвердження словом правди й любові людської гідності у храмах дитячих душ.

Вихідне положення експериментальної програми до курсу риторики для шкіл нового типу: початок формування риторичної особистості з високим рівнем мисленнєво-мовленнєвої та комунікативної культури базується на основі тісного взаємозв'язку із процесом формування мовленнєвої культури особистості учня на уроках рідної та іноземної мов, починаючи з молодших класів, із врахуванням вікових та національно-мовних особливостей й учнів.

Спеціалісти з проблем риторики С.П.Іванова, С.О.Мінєєва, О.А.Юніна виділяють 3 та 4 етапи навчання риторичній з метою досягнення запланованого рівня володіння мисленнєво-мовленнєвою та комунікативною діяльністю.

Це такі основні етапи: I етап – 1-3 класи, II етап – 4-6 класи, III етап – 7-8 класи, IV етап – 9-11 класи.

У кінцевому результаті навчання риторичній передбачається формуванням таких умінь:

- вести бесіду на побутові, політичні, ділові, філософські, історичні та інші теми;
- слухати і чути співрозмовника, ставити запитання, вступати до розмови, доповнюючи і розвиваючи тему бесіди;
- брати участь у дебатах з проблеми, у якій дискусант є достатньо компетентним, викладати свої думки й судження;
- виступати перед аудиторією із невеликою за обсягом монологічною промовою;
- вільно викладати свої думки у формі листа, статті;
- мати розвинене мовне чуття, інтуїцію оратора;
- розуміти риси національної специфіки виступів та риторичних текстів із скарбниці українського красномовства.

З метою формування культури риторичної особистості вчителя пропонуємо три етапи діяльності вузівського педагога у ВНЗ:

Моделювання системи навчання студента.

Створення й реалізація навчальної програми з риторики, ораторського мистецтва.

Розробка й впровадження навчальних та позааудиторних форм навчання студентів в умовах педагогічної та гуманітарної освіти.

Висновки. Нині настає час відродження національної культурної спадщини, зокрема й риторичної, чарівного народного золотослова, в якому відбито дивоцвіт національного менталітету й світовідчуття, який подарував світові титанів думки, слова, духу – Петра Могили, Феофана Прокоповича, Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, Памфіла Юркевича та інших просвітителів-гуманістів.

Розбудова демократичної України вимагає нового філософсько-дидактичного осмислення проблеми професіоналізму вчителя, що ґрунтується на інтелектуальних, морально-духовних засадах творчої особистості

Вчитель – духовно-моральний цвіт народу – на рубежі віків замислюється над таємницями творчості, педагогічної майстерності крізь призму слова. Благодатне і прекрасне слово любові й мудрості – золотий ключ до щастя особистості, процвітання суспільства, духовної величі народу. Молода демократична Україна, відроджуючи «риторику любові», тим самим відроджує й себе, інтегруючись в «інформаційному полі Всесвіту». Ніякі суспільно-політичні, економічні, ідеологічні та інші катаклізми не повинні зупинити вогненне слово правди, добра, любові і краси.

Література

1. Абрамович С.Д. Риторика : [навчальний посібник] / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів: Світ 2001 – (240с.).
2. Аннушкин В.И. Зачем нужна риторика / В. И. Аннушкин. – Русская речь, - 1988 №5.
3. Аристотель Риторика – Античные риторики М.: МГУ,-1978- (150с.).
4. Герман М. А. Основы риторики / М. А. Герман. – К., 1988 – (230с.).
5. Мацько Л. І. Мацько О. М. Риторика навчальний : [посібник] К., Вища школа – 2003- (311с.).
6. Сагач Г.М. Риторика як наука в системі професійної підготовки вчителя / Г. М. Сагач. – К., 1993 – (140с.).
7. Сагач Г.М. Похвальне красномовство / Г. М. Сагач. – К., 1996 – (156с.).
8. Сагач Г.М. Золотослів навчальний посібник / Г. М. Сагач. – К., 1993 – (378с.).
9. Русова С. Нова школа соціального виховання. Вибрані педагогічні твори у 2-х кн., книга 2 / С. Русова– К., Либідь, 1997 - (С.16-104.).
10. Чак Є. Д. Мовний етикет (серія статей) / Є. Д. Чак // - Дивослово, - 1998 - №1-12.